

3 mei 2023

Programma van de herdenkingsplechtigheid

ter gelegenheid van de 78e jaardag van het einde van de oorlog en de bevrijding van de concentratiekampen

- Muziekstuk** **Sonate voor viool** op. 31. nr. 2, 1 van Paul Hindemith
De werken van Paul Hindemith (1895-1963) waren tijdens het nationaalsocialistische tijdperk onderworpen aan een uitvoeringsverbod. Hierdoor emigreerde hij naar Zwitserland, later naar de VS.
- Welkomstwoord** **Prof. Dr. Oliver von Wrochem**
Raad van bestuur van de Stichting Gedenktekens en Leerplaatsen Hamburg
- Gegroet** **Dr. Peter Tschentscher**
Eerste burgemeester van de Vrije Hanzestad Hamburg
- Muziekstuk** **Aubade voor fluit solo** Op. 19 a. van Marius Hendrikus Flothuis
Marius Hendrikus Flothuis (1914-2001) componeerde het werk in 1944 in het concentratiekamp Vught voor een medegevangene.
- Toespraak** **Barbara Piotrowska**
Dochter van een gevangene van het concentratiekamp Neuengamme en overlevende van het concentratiekamp Ravensbrück
- Muziekstuk** **Wiegala** van Ilse Weber
Ilse Weber (1903-1944) componeerde liederen in Theresienstadt, die zij op de gitaar voor kinderen in de ziekenboeg speelde en zong ter troost. In 1944 vergezelde zij vrijwillig de kinderen van haar ziekenzaal naar Auschwitz en werd daar in de gaskamer vermoord.
- Toespraak** **Balbina Rebollar**
Voorzitter van de Spaanse Amical de Neuengamme

Gegroet **Claudia Roth**
Staatsminister van Cultuur en Media

Muziekstuk **Die Moorsoldaten** (De moerassoldaten) (Redactie: Thomas Böttger)
Geschreven in 1933 door gevangenen in het concentratiekamp Börger
moor.

Muzikale begeleiding door prijswinnaars en beurshouders van de vereniging ter bevordering
Jugend musiziert (Jeugd musiceert): **Aila Nelles** (sopraan), **Nane Schulz** (fluit), **Magdalena
Mahnke** (viool), **Roja Nelles** (violoncello), **Qiyang Huang** (gitaar).

Aansluitend vindt de kranslegging plaats bij de voormalige "Arrestbunker".

Muzikale begeleiding: **Samantha Wright** (klarinet)

Oliver von Wrochem

Geachte mevrouw Piotrowska,

Geachte eerste burgemeester Dr. Tschentscher,

Geachte mevrouw staatsminister Roth,

geachte vertegenwoordigers van de Senaat, het Parlement en het Consulair Korps,

beste voorzitter van de Spaanse Amical, beste Balbina Rebollar,

Geachte dames en heren, beste vrienden en vriendinnen,

wij willen graag samen met u de 78e jaardag van het einde van de oorlog en de bevrijding van de concentratiekampen herdenken. Namens alle medewerkers heet ik u van harte welkom als Stichtingvoorzitter en Directeur van de Neuengamme Concentratiekamp Gedenkplaats.

Ik verheug mij zeer dat vandaag weer delegaties van de lidverenigingen van de Amicale Internationale KZ Neuengamme en familieleden van voormalige Neuengamme-gevangenen uit België, Duitsland, Frankrijk, Nederland, Polen, Zweden, Israël, Spanje en Oekraïne in ons midden zijn. Wij stellen het bijzonder op prijs dat naast Barbara Piotrowska uit Warschau, die ons na eerste burgemeester Tschentscher zal toespreken, met Livia Fränkel en Elisabeth Masur-Kischinowski uit Stockholm, Natan Grossmann uit München en Dita Kraus uit Netanja nog meer overlevenden van de concentratiekampen bij ons zijn, ondanks hun hoge leeftijd en de moeizame reizen. Ook zij zullen deze dagen bijdragen aan ons programma met ooggetuigenverslagen en in een vertelcafé. Hartelijk dank hiervoor.

De federale regeringscommissaris voor cultuur en media, staatsminister Roth, is onderweg en zal ons aan het einde van de herdenking toespreken. Haar aanwezigheid en die van de eerste burgemeester tonen aan dat de herdenking van de nationaalsocialistische misdaden zowel op deelstaatniveau als op het niveau van de federale regering stevig verankerd is.

De overgave van Hamburg zonder gevecht op 3 mei 1945 vond slechts enkele dagen voor het einde van de oorlog en de bevrijding van Duitsland van het nationaalsocialisme plaats.

De gevangenen van het concentratiekamp Neuengamme waren eerder door de nationaalsocialistische elite van de stad in allerijl weggevoerd. Tienduizenden van hen stierven in de laatste weken van de oorlog op dodenmarsen, in dodenkampen door ondervoeding en uitputting of ze werden het slachtoffer van moordpartijen. Nog op 3 mei stierven ongeveer 7.000 van hen in de baai van Lübeck. In de dagen voor de capitulatie van Duitsland op 8 mei

leefden de overlevenden tussen angst en hoop. In verband met de vastlegging van 8 mei als gedenkdag in Hamburg ligt het daarom voor de hand ook de dagen daarvoor als dagen van herdenking vast te stellen.

Het heeft lang geduurd voordat de misdaden, die in het concentratiekamp Neuengamme zijn gepleegd, door het Hamburgse publiek werden herdacht. Pas sinds 2005 wordt het hele terrein gebruikt voor documentatie, als plaats van herinnering, leren en actieve uitwisseling. Wij komen vandaag opnieuw samen op deze centrale plaats van herdenking voor de slachtoffers van nationaalsocialistische misdaden om de hier gepleegde misdaden te herdenken en om ons eraan te herinneren hoe belangrijk het blijft om tegen de achtergrond van de historische massamisdaden die uit Duitsland zijn voortgekomen op te komen tegen illiberale bewegingen en zich in te zetten voor democratie en mensenrechten.

Wij zijn dankbaar voor de veelvuldige verbindingen die wij dankzij de samenwerking met de verenigingen van voormalige gevangenen en hun familieleden in de verschillende landen van Europa hebben. Wij spreken onze grote waardering uit voor hen allen omdat zij de herinnering aan de plaatsen van de nationaalsocialistische misdaden in stand houden en het onderwerp van het verzet steeds weer onder de aandacht van het publiek brengen.

De mensen onder ons die de vervolging en het geweld in het concentratiekamp Neuengamme hebben overleefd, zijn inmiddels hoogbejaard. Velen konden niet reizen, maar zijn in gedachten bij ons. Hoe minder voormalige gevangenen kunnen getuigen, hoe belangrijker het voor ons wordt om de herinnering aan hen, hun ervaringen en hun boodschappen te bewaren voor toekomstige generaties.

Veel overlevenden van het concentratiekamp Neuengamme zijn het afgelopen jaar ook overleden. Ik wil graag de namen voorlezen van degenen die zijn overleden en van wie wij de afgelopen 12 maanden het overlijden hebben vernomen.

Marcel Bayod, Thérèse Boudier, Dimitrios Efthymiadis

Hédi Fried, Aron Gross, Albert Emile Garnier,

Margot Heumann, Liselotte Ivry, Adrianus van Lieburg,

Ivan Moscovich, Roger Manceau, Jean Rigot,

Nachum Rotenberg, Paula Schemiavitz,

Kamila Sieglová, Pierre Vignes.

Als centrale herdenkingsplaatsen in de maatschappij wordt het werk van concentratiekamp gedenkplaatsen sterk beïnvloed door de actuele gebeurtenissen. Dit is bijvoorbeeld het tweede jaar dat we samen herdenken op 3 mei tegen de achtergrond van de voortdurende Russische aanvalsoorlog tegen Oekraïne, die het internationaal recht schendt en zoveel mensen eindeloos leed heeft berokkend. De oorlog verandert ook de manier van ons werk en onze kijk op de herdenkingscultuur in Oost-Europa. Afstammelingen van overlevenden van het concentratiekamp Neuengamme uit Oekraïne hebben contact met ons opgenomen; voor hen zijn de verhalen van hun familieleden gesuperponeerd op de ervaringen van een nieuwe oorlog. Samen met de vrijwillige "Vriendenkring van het Concentratiekamp Neuengamme Gedenkplaats", particuliere engagementen en in samenwerking met het ondersteuningsnetwerk voor overlevenden van de nationaalsocialistische vervolging in Oekraïne, proberen wij hen bij te staan. Meerdere familieleden van gevangenen uit Oekraïne zijn vandaag in ons midden, en ik heet ze bijzonder hartelijk welkom.

Zelfs bijna 80 jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog zijn veel nationaalsocialistische misdaden, vooral die in Oost-Europa, nog niet onderzocht en zijn veel biografieën van door de nationaalsocialisten vervolgd, maar ook van degenen die de daden pleegden, nog niet verteld. Herdenkingswerk in gedenkplaatsen is in wezen ook onderzoekswerk. Daarom zijn wij zeer dankbaar dat wij met steun van federale fondsen contacten kunnen onderhouden met Oekraïense academici. Wij proberen ook contacten te onderhouden met academici uit Wit-Rusland en Rusland die blootstaan aan staatsrepressie en – vaak in ballingschap – blijven werken aan het verwerken van de nationaalsocialistische misdaden.

Evenals vorig jaar hebben wij de consulaire vertegenwoordigingen van Rusland en Wit-Rusland niet voor de herdenking uitgenodigd vanwege de aanhoudende oorlog. Wel zullen wij uiteraard een krans leggen voor de concentratiekampslachtoffers uit deze landen.

Aan het eind van mijn welkomstwoord wil ik alle deelnemers van harte bedanken. Naast de sprekers wil ik ook wijzen op de muzikale bijdragen aan onze herdenking door "Jugend musiziert" ("Jeugd speelt muziek") en, tijdens de kranslegging, door Samantha Wright. Grote dank gaat ook uit naar degenen die het programma vandaag, de afgelopen dagen en de komende dagen mogelijk hebben gemaakt, zoals bijvoorbeeld Dr. Alexandre Froidevaux en Juliane Podlaha. Hun allen, die hier vandaag aanwezig zijn, dank ik voor hun steun en voor het samen herdenken!

Na deze herdenkingsplechtigheid zullen we samen naar de "Arrestbunker" van het voormalige gevangenkamp gaan om daar een gedenkceremonie te houden.

Daarmee geef ik nu het woord aan de eerste burgemeester.

Translation / Übersetzung: Martin Reiter

Peter Tschentscher

Geachte professor von Wrochem,

Geachte dames en heren,

Op 3 mei 1945 werd Hamburg overgedragen aan de Britse troepen.

Nog voor het einde van de oorlog en de officiële capitulatie van Duitsland op 8 mei begon de SS de sporen van de nationaalsocialistische misdaden in onze stad uit te wissen.

Het concentratiekamp Neuengamme werd ontruimd en de gevangenen werden op zogenaamde dodenmarsen gestuurd.

Duizenden kwamen daarbij om het leven of werden later op schepen in de baai van Lübeck het slachtoffer van het geallieerde bombardement.

Veel andere concentratiekampgevangenen uit de buitenkampen van Neuengamme - krijgsgevangenen, dwangarbeiders - werden na 3 mei bevrijd en moesten - vaak ernstig ziek en getraumatiseerd door hun gevangenschap - onder moeilijke omstandigheden een nieuw leven opbouwen.

Geachte dames en heren,

Vandaag vieren wij samen met overlevenden en afstammelingen van voormalige gevangenen de 78e herdenkingsdag van de bevrijding van het concentratiekamp Neuengamme.

Ik wil in het bijzonder diegenen welkom heten die hierheen zijn gereisd, sommigen van ver weg.

- mevrouw Livia Fränkel [Zweden],
- mevrouw Dita Kraus [Israël],
- mevrouw Elisabeth Masur-Kischinowski [Zweden],
- de heer Natan Grossmann [Duitsland],
- mevrouw Barbara Piotrowska [Polen], die ons zo dadelijk zal toespreken.

Als kinderen en jongeren ondergingen zij het grootste lijden in het concentratiekamp Neuengamme, velen verloren hun nabestaanden.

Geachte dames en heren

Na het einde van de oorlog had aanvankelijk bijna niemand de moed om zich met de nationaalsocialistische misdaden bezig te houden.

Op het terrein van het voormalige concentratiekamp werd een gevangenis gebouwd, die pas in 2006 werd gesloten.

Gedurende vele decennia hebben voormalige gevangenen, samen met de vereniging "Amicale Internationale de Neuengamme", zich ervoor ingezet dat hier een waardig gedenkplaats wordt opgericht.

Tegenwoordig is het voormalige concentratiekamp Neuengamme een plaats van herinnering, leren en ontmoeting, die door vele jonge mensen wordt bezocht.

De Stichting Gedenktekens en Leerplaatsen Hamburg zet zich in voor de voortzetting van historisch onderzoek, interviews met ooggetuigen en de archivering van herinneringsverslagen van voormalige concentratiekampgevangenen en dwangarbeiders. Zo leveren de Hamburgse gedenkplaatsen een belangrijke bijdrage om de herinnering aan de slachtoffers van het nationaalsocialisme levend te houden - als eerbetoon aan de slachtoffers en als waarschuwing voor toekomstige generaties.

Omdat de democratie niet alleen door de grondwet, veiligheidsdiensten en rechtbanken kan worden beschermd.

We moeten haar zelf elke dag verdedigen - door consequent op te treden tegen antisemitisme, populisme en discriminatie en met een duidelijk pleidooi voor menselijkheid, tolerantie en vrijheid.

Hartelijk dank!

Translation / Übersetzung: Martin Reiter

Barbara Piotrowska

Deze herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog heb ik enkele dagen na de verjaardag van de gewapende aanval door Rusland op Oekraïne geschreven (24 februari 2022). De nachtmerrie van de ervaring van de Tweede Wereldoorlog is weer tot leven gekomen. Mensen sterven, vluchten, steden en dorpen zijn vernield. De burgerbevolking lijdt. Weer valt er een wrede agressor aan.

Vandaag zijn wij verenigd door de behoefte om alle mensen te herdenken die in het concentratiekamp Neuengamme zijn gestorven. We willen dat de herinnering aan het tragische lot van de mensen in de concentratiekampen blijft bestaan, als een waarschuwing tegen haat, minachting, machtshonger, die leidt tot oorlogen en de onmenselijke behandeling van weerloze slachtoffers.

Mijn herinneringen - degenen van een kind - bestaan vooral uit beelden van gebeurtenissen, situaties en uitleg van mijn ouders.

Ik werd op 30 november 1935 in Lemberg (nu Oekraïne) geboren. Mijn vader, Antoni Stachowicz, een ingenieur, was senior assistent aan het Polytechnicum Lemberg en werkte voor de Poolse omroep. Mijn moeder, Marta Stachowicz, was boekhoudster.

In april 1939 werd mijn vader voor zijn werk samen met zijn gezin overgeplaatst naar Warschau.

Voor Polen begon de Tweede Wereldoorlog in september 1939. Ik was toen nog geen vier. Op 1 september vielen de nazi-troepen vanuit het Westen Polen binnen. Ons gezin vluchtte, zoals duizenden Poolse inwoners, voor de Duitsers naar het Oosten - wij naar Lemberg. Maar de Sovjet-aanval op 17 september 1939 hield ons tegen- we keerden terug naar Warschau. Ons land werd verdeeld in twee bezettingszones. Het gewone leven, de gewone kindertijd was voorbij.

Middelbare scholen, universiteiten en culturele centra werden gesloten. Poolse taal en geschiedenis mochten niet worden bestudeerd. In het bezette Polen begon een bijzonder wrede vervolging van de burgerbevolking, de liquidatie van de intelligentsia en wetenschappelijke elite en vervolging van de Joodse bevolking. De aanvallers schoten burgers neer en hingen ze op tijdens straatexecuties en deporteerden ze naar werk- en concentratiekampen. Ze voerden de germanisering van de Poolse kinderen uit.

Vanuit de door het Rode Leger bezette Poolse gebieden werden mensen massaal diep de Sovjet- Unie in en naar dwangarbeidskampen, goelags, gebracht. In 1940 schoten de Sovjets meer dan 20.000 geïnterneerde Poolse officieren, hoge ambtenaren en vertegenwoordigers van de intelligentsia dood. Deze gebeurtenissen worden het "Bloedbad van Katyn" genoemd. De agressors wilden het verslagen Poolse volk veranderen in niet meer dan willoze, eenvoudige arbeiders.

Ik, een klein meisje, wachtte samen met mijn moeder elke dag vol angst of vader van zijn werk terug zou komen. Vader, die nadat hij overgeplaatst was uit Lemberg een radiozender vlakbij Warschau zou openen en runnen, kon noch zijn taak noch zijn opleiding prijsgeven. Hij werkte als technicus in de gemeentelijke gasfabriek.

Toen ik naar de kleuterschool kwam en in 1942 naar de eerste klas van de lagere school ging, spraken mijn ouders met kennissen af dat een groepje van vijf of zes kinderen alleen door één ouder naar school werd gebracht en weer werd opgehaald, om de volwassenen niet aan de door de Duitsers georganiseerde razzia's op straat bloot te stellen.

Op school schreven we niet in schriftjes maar met griffels op lei, omdat in het geval van een Duitse controle alles snel van de plank kon worden geveegd. De kinderen wisten, dat je moest zeggen dat we alleen maar zaten te spelen en tekenen.

Ik herinner, zie en hoor de luchtalarmen, laaiende vlammen en brandende huizen, schuilen en leven in kelders.

Onder de omstandigheden van de verschrikkelijke terreur ontstond er een verzetsbeweging die activiteiten ontplooiden zoals het uitgeven van ondergrondse tijdschriften, het geven van geheime cursussen, lezingen en culturele bijeenkomsten, het oprichten van geheime radiozenders, sabotageacties en gewapende aanvallen. In Polen was de grootste organisatie van de verzetsbeweging het Thuisleger - "Armia Krajowa", AK. Alle acties van de verzetsbeweging werden door de bezetters bestraft met massale represailles, ook tegen de burgerbevolking.

In april 1943 brak de Opstand in het getto van Warschau uit – een dramatische, eervolle opstand van de Joodse bevolking tegen de vernietiging. De opstand werd bloedig neergeslagen, en duizenden Joden werden vermoord of afgevoerd naar vernietigings- en werkkampen.

In 1944 begon op 1 augustus de Opstand van Warschau. Helaas steunde het Rode Sovjetleger, dat zich achter de Wisła bevond, de opstandelingen niet. Bombardementen, beschietingen

met zware artillerie en de rechtstreekse ongelijke strijd tegen de bezetters duurden 63 dagen. Ik herinner me dat we in die tijd in kelders woonden. Er was gebrek aan voedsel en water. Ik herinner me dat kinderen hun moeders hielpen om verbandmateriaal voor de ambulances voor te bereiden. Vandaag de dag hoor ik nog steeds het geluid van granaten uit spoorwegkanonnen. En weer de angst van de kinderen: wat gaat er gebeuren? Zullen we overleven? Als we maar bij mama en papa blijven!

Tijdens de opstand werden duizenden opstandelingen en burgers gedood of op wrede manier vermoord.

Rond 600.000 inwoners van Warschau kwamen terecht in het doorgangskamp "Dulag 121" in Pruszków bij Warschau, waar de Duitsers de mensen gingen selecteren - voor dwangarbeid in het Derde Rijk, voor gevangenschap in kampen, voor hervestiging.

Na de verdrijving van de bevolking uit Warschau en de plundering van eigendommen werden gebouwen in brand gestoken en opgeblazen.

Ik herinner me hoe we het huis uit werden gegooid. Het was 29 september 1944 – de laatste dagen van de opstand. We werden naar Pruszków gedreven en opgesloten in het kamp "Dulag 121". De beelden van de straten zijn in mijn hoofd blijven hangen - de ruïnes van de huizen, de lijken van mensen en dieren, nazi's met geweren. De leefomstandigheden in deze kampen waren verschrikkelijk, de angst dat gezinnen van elkaar werden gescheiden was overal aanwezig.

Begin oktober 1944, na de selectie in het Durchgangslager, werd ik samen met mijn ouders met een groot familietransport gedeporteerd naar Duitsland. We zaten opeengepakt – rond 80 mensen in een veewagen, zonder zitplaatsen, met een gat in de vloer als toilet en een klein tralieraam onder het dak van de treinwagon. De mannen en jongens boven de 16 van dit transport werden naar het concentratiekamp Hamburg-Neuengamme gebracht, waaronder mijn vader. Er was hun verteld dat ze naar het bad zouden gaan, maar ze kwamen niet terug. Daar heb ik mijn vader voor het laatst gezien. Na slechts twee maanden in het kamp overleed hij er, op 8 december 1944, op 44jarige leeftijd.

Terwijl de trein lang stilstond en wij van elkaar gescheiden werden kon ik vanuit het kamp opgewekte muziek horen, en door het raam van het treinwagon kon ik mannen zien die grote betonnen wielen rolden. Dit is het beeld van deze plaats dat mij tot op de dag van vandaag is bijgebleven.

Ik heb een brief, die mijn vader op 26 november 1944 aan het gezin schreef. Hij maakte zich zorgen om mijn moeder en mij, hij vertelde ons het nummer van zijn barak, 4, en het kampnummer, 54925.

De vrouwen en kinderen van dit transport werden naar het KZ Ravensbrück gebracht. Ik herinner me de verschrikkingen. Het was donker en nadat de wagondeuren geopend waren kregen we het bevel om te sprengen. Zoeklichten schenen in onze ogen, er was een aantal SSers met blaffende honden, bewaaksters met zweepen. Er waren gevallen van gebroken benen en armen. We werden een enorme tent in geduwd. De omstandigheden waren verschrikkelijk: resten van stro, vieze, gescheurde dekens, luizen, kou, erbarmelijke sanitaire omstandigheden. Mijn moeder vond een plek bij de tentwand, dicht bij de ingang. Voor het tent stonden er grote emmers - als toilet. Men was bang dat moeders en kinderen van elkaar werden gescheiden, bang voor SSers en voor bewaaksters die de gevangenen sloegen. Men had honger. Ik herinner me dat wij kinderen, wanneer de moeders het tent uit gingen om bijvoorbeeld eten te halen of naar werk te gaan, bij de opening van het tent zaten en wachtten dat ze terugkwamen. Het waren vreselijke uren.

Na een wekenlang verblijf in het tent werden de vrouwen en kinderen naar de verschillende commando's gebracht, die ondergeschikt waren aan het concentratiecamp Ravensbrück - om te werken.

Ik werd samen met mijn moeder en een grote groep van vrouwen met kinderen naar een boerderij in het gehucht Kleptow gebracht om er te werken. De kinderen verbleven er in afgesloten ruimtes en de moeders gingen naar werk. De eigenaar van de boerderij, een boer, mishandelde de vrouwen uit Warschau die het niet gewend waren om op het platteland te werken. Hij sloeg de vrouwen die tijdens het werk knielden of bukten en dwong hen om staand te werken. Ik herinner me dat mijn moeder een keer bewusteloos onze kamer in werd gebracht - ze was in elkaar geslagen. Mijn ontsteltenis en mijn angst voor het leven van mijn moeder waren onbeschrijfelijk. Ik en de kinderen probeerden haar te redden. Na een lange tijd kwam ze weer bij bewustzijn.

Na het voltooien van het landbouwwerk werden we overgebracht naar het mannen-commando van het KZ Ravensbrück, de steenfabriek Zehdenick. Ik herinner me mijn angst toen de moeders naar werk gingen en wij kinderen opnieuw werden opgesloten. Een vergelijkbare angst was er ook bij de volgende plaats van dwangarbeid voor de moeders, de suikerfabriek.

We werden opeengepakt in ruimtes met stapelbedden waar de sanitaire omstandigheden vreselijk waren en we gekweld werden door de alomtegenwoordige luizen.

In maart 1945 werden we naar de omgeving van de stad Jena gebracht. Het einde van de oorlog was dichtbij, iedereen wist het.

Om de sporen van de misdaden uit te wissen - concentratiekampen, plaatsen van dwangarbeid - joegen de nazi's de gevangenen op dodenmarsen. Wie niet kon lopen werd doodgeschoten. Wat dachten en voelden de schutters? Tijdens de dodenmars heb ik op negenjarige leeftijd momenten van afgrijzen meegemaakt, situaties, waarin mijn moeder en ik dicht bij de dood waren. Twee gebeurtenissen werden voor altijd symbolen in mijn leven.

Mensen in de gebieden die wij doorkruisten gooiden soms eten naar ons toe. Ik ving een keer een appel. Ik at hem op, ik hield het klokhuis in mijn hand. Mannen, gevangenen, skeletten in gestreepte pakken kwamen ons tegemoet. Een van hen wierp zich op me en griste het klokhuis van me af. Mijn afgrijzen, mijn huilen en de stem van mijn moeder: "Denk erom, Basia, hoe verschrikkelijk hongerig en vastberaden deze persoon moest zijn – wees niet bang!" Sindsdien is de appel in mijn familie een soort symbool geworden.

De tweede gedenkwaardige gebeurtenis van de dodenmars: mijn benen zijn dusdanig moe dat ik niet kan lopen. Wat dreigt er dan? De dood. In de ochtend sluipt mijn moeder het slaapvertrek uit, regelt een diepe kinderwagen en vervoert mij, al een meisje van negen, in deze wagen verder – trekkend, duwend. Moeder zelf, verzwakt, hongerig, vindt voldoende mentale en lichamelijke kracht om hulp te regelen, om het kind te redden, voor ons. Dit is een voorbeeld voor de heldhaftigheid van mijn moeder.

De dodenmars bracht ons in de buurt van Weimar. Een grote groep mensen was er in schuren op een boerderij ondergebracht. Een boer bewaakte ons met een geweer. Het was april 1945. Vanuit het westen hoorden wij al het geluid van de gevechten. De volwassenen werkten op de boerderij. We kregen vreselijk eten, maar ik herinner me de soep, die op het fornuis werd gekookt: aardappelen en kool, gedrenkt in melk. Tot op de dag van vandaag denk ik dat het de beste soep van mijn leven was. Waar kwam de melk vandaan? De moeders kregen melkkaarten waarmee zij hem ergens vlakbij onze locatie konden verkrijgen.

Een keer renden wij kinderen uit voor de moeders die terugkwamen met de melk, en aan allebei kanten van de weg stonden er jongens van de Hitlerjugend met geweren die op ons en de moeders waren gericht. Verbazing en ontsteltenis – hoe kan dat? We horen het geluid van gevechten, de oorlog, die door de Duitsers is verloren, voor ons ligt de vrijheid, en zij willen

schieten? De moeders riepen tegen deze jongens: "Wat doen jullie? Jullie hebben thuis toch moeders, broers en zussen, en jullie willen op ons schieten? Op weerlozen, onschuldigen? De oorlog loopt op zijn einde, het front komt dichterbij – jullie gaan ook dood " Deze jongelui gaven het op. Ze onthielden zich ervan op ons te schieten. Vlakbij Weimar werden wij door het Amerikaanse leger bevrijd.

Amerikaanse soldaten die in grote auto's aan kwamen rijden, gooiden ons eten toe. Ik herinner me blikjes, wit brood en dikke grijze chocola. We hadden allemaal honger, maar de waarschuwing was: eet niet te vel en te snel! Maar alsnog waren er veel sterfgevallen en maag- en darmziektes.

We overleefden dankzij de sterke wil van mijn moeder die niet toegaf aan wanhoop, vocht tegen tegenslagen, hoopte op vrijheid en vertrouwde op Gods bescherming.

Wat ik heb meegemaakt in het bezette Warschau, het kamp Ravensbrück en vervolgens op andere plaatsen en op de dodenmars heeft mijn hele leven, mijn kijk op mensen en op de wereld gevormd.

Na het einde van de oorlog verbleef ik met mijn moeder tot medio 1946 in Duitsland, in instellingen die door de Amerikanen waren opgezet voor het verzorgen van de bevrijde slachtoffers. We verbleven een langere tijd in Ludwigsburg en Stuttgart, in kampen die voor Polen waren opgezet. Van januari tot en met mei 1946 ging ik in Stuttgart naar het vierde jaar van de lagere school, en mijn moeder was in de administratie en op cultureel gebied bezig. In juli 1946 keerden we terug naar Polen, nadat wij het officiële bericht van vaders dood hadden ontvangen.

De terugkeer naar ons thuisland confronteerde ons met een wrede realiteit – Warschau en het hele land lagen in puin. Miljoenen Polen moesten een nieuw leven beginnen onder het door de Sovjets opgelegde systeem. Vernielde huizen en werkplaatsen, verloren bezittingen, vermoorde of gedoodde familieleden. We zaten in heel moeilijke omstandigheden: zonder vader, zonder woning, zonder elke bezitting. Het duurde vele jaren totdat we een zeker minimum van levensstandaard hadden bereikt. Het gemis van vader en het grote verlangen naar hem heb ik door mijn hele jeugd heel sterk gevoeld.

Na onze terugkeer in Polen woonden wij eerst bij familie buiten Warschau, en vanaf Oktober 1946 bij kennissen in Warschau. In juli 1947 kreeg mijn moeder een kamer toegewezen in een woning, waar al twee gezinnen woonden, en pas in 1966 konden mijn moeder en ik, **al samen**

met mijn man en onze zoon, naar onze eerste eigen woning verhuizen. Dit geeft een indruk van de naoorlogse situatie in Warschau.

In oktober 1946 begon mijn moeder, als weduwe van een medewerker uit de bezettingsperiode, bij de boekhouding van de gemeentelijke gasfabriek Warschau te werken, terwijl ik weer naar de lagere school ging. In 1953 rondde ik de middelbare school af, en in 1959 studeerde ik aan het Polytechnicum Warschau af met een master diploma Fijnmechanische techniek. 40 jaar lang was ik werkzaam op het Centraal Bureau voor maten en gewichten.

Ik heb een intensieve professionele betrokkenheid gecombineerd met het gezinsleven. Samen met mijn man en mijn jonge kinderen woonden wij de hele tijd samen met mijn moeder.

Tijdens de laatste jaren van haar leven, toen ze ernstig ziek werd, zorgde ik voor haar. Tot aan het einde van haar leven in december 1971 waren we aan haar zijde.

De gebeurtenissen van de oorlog "begeleiden" me de hele tijd. Het was een grote ervaring voor mij en mijn gezin toen wij in 2001 - 57 jaar na vaders dood - zijn zegelring, trouwring en zakhorloge ontvingen uit Bad Arolsen.

Mijn moeder heeft deze onverwachte gebeurtenis niet meer meegemaakt Ik herinner me mijn moeder met tederheid, met dankbaarheid, als mentaal sterk, maar na de oorlog erg verdrietig. Ze raakte haar man kwijt, haar bezittingen, maar door middel van wilskracht creëerde ze een nieuw thuis voor ons. Ze wilde echter niet terugdenken aan de oorlogstijd, noch deel uitmaken van organisaties van voormalige gevangenen, noch meedoen bij hun activiteiten.

Pas vrij laat – in 2000 – raakte ik betrokken bij de Vereniging van voormalige gevangenen van KZ Neuengamme, evenals bij het werk van de Vereniging van voormalige gevangenen van KZ Ravensbrück, en ik ben lid van het Internationale Comité Ravensbrück.

Met meerdere personen van "ons" transport heb ik contact gelegd en gehouden. Tot op de dag van vandaag sta ik in contact met Ewa Żelechowska-Stolzman, die vandaag in Krakau woont. Onze vaders werden samen naar het concentratiekamp Neuengamme gebracht en stierven binnen één maand – mijn vader op 8 december 1944 en Ewas vader (Nr. 54946) op 8 januari 1945. Samen met de moeders zaten wij in één tent in concentratiekamp Ravensbrück en vervolgens in de steenfabriek.

De gelegenheid om bloemen neer te leggen in de gedenkstätten Ravensbrück en Neuengamme en al degenen te herdenken die er zijn overleden, is voor ons een bijzondere ervaring.

Mijn ervaringen van oorlog en dwaaltochten worden vandaag – in het Europa van de 21e eeuw – door honderdduizenden burgers uit Oekraïne gedeeld. Blijkbaar was de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog niet voldoende om het militaire geweld en de agressie van Rusland te beteugelen. Op donderdag 24 februari 2022 kwam er een einde aan het Europa dat we in de naoorlogse decennia samen hebben gecreëerd. Weer moeten er miljoenen mensen, die rouwen om de dood van hun geliefden, hun leven opnieuw beginnen en hun thuis en hun land weer opbouwen. Maar wanneer?

Wat wij nodig hebben is de solidariteit van alle staten in een poging om de oorlogshandelingen te beeindigen en Oekraïne te bevrijden.

Ik roep de politici op en vraag ze om het geweld en de misdaden van de agressor Rusland te beëindigen.

Ik dank U voor Uw aandacht!

Translation / Übersetzung: Tobias Müller

Balbina Rebollar

Dr. Peter Tschentscher, eerste burgemeester van de Vrije en Hanzestad Hamburg,

Prof. Dr. Oliver von Wrochem, voorzitter van de Stichting gedenktekens en leerplaatsen Hamburg,

Mevrouw Claudia Roth, Staatsminister van Cultuur en Media,

Geachte gedeporteerden en overlevenden,

Lieve Martine Letterie, voorzitter van de Amicale Internationale,

Vrienden en Vriendinnen,

leden van de Amicale Internationale,

vertegenwoordigers van verenigingen,

dames en heren,

het is voor mij een grote eer om in het kader van deze jaarlijkse herdenking ter gelegenheid van de 78e jaardag van de bevrijding van het concentratiekamp Neuengamme tot u te mogen spreken.

Als voorzitter van de Amical de Neuengamme van Spanje wil ik in de eerste plaats stilstaan bij degenen die hier zijn gestorven en degenen die het hebben overleefd, degenen die hebben geleden, degenen die zonder vrijheid hebben geleefd, degenen die dwangarbeid moesten verrichten, degenen die zijn geslagen, mishandeld, gemarteld en honger en ontberingen hebben geleden..., hun zelfs en hun families.

Ik ben de dochter van een gedeporteerde. Mijn vader, Evaristo Rebollar, afkomstig uit Asturië (Spanje), werkte samen met zijn vader als visser. De hele familie verzette zich vanwege hun republikeinse en democratische ideologie tegen de staatsgreep van fascistische militairen tegen de poging tot democratie in Spanje. Hij meldde zich als vrijwilliger en zette na de val van het Noordelijk Front zijn strijd voort in Catalonië, waar hij gewond raakte. Aan het eind van de oorlog ging hij in ballingschap in Frankrijk en werd geïnterneerd in Argelès-sur-Mer.

In Spanje werden vergeldingsmaatregelen genomen tegen zijn familie. Zijn vader werd doodgeschoten en zijn zus gearresteerd. Omdat hij niet naar Spanje kon terugkeren, sloot hij zich aan bij een CTE (Compagnies de travailleurs étrangers/Buitenlandse arbeiders companies). In 1940 was hij bij de Maginotlinie en vluchtte voor de Duitse invasie naar het zuiden. Enige tijd later werd hij gearresteerd en opgesloten in de gevangenis van Clairvaux en

vervolgens in de kampen van Rouille, Voves en Compiègne-Royallieu. Op 21 mei werd hij gedeporteerd naar Neuengamme, waar hij het nummer 32042 kreeg.

Hij zat in het commando Helmstedt-Beendorf. Uiteindelijk werd hij overgeplaatst naar Wöbbelin, waar hij door het Amerikaanse leger werd bevrijd. Daarna ging hij in ballingschap in Frankrijk en keerde in 1949 terug naar Spanje, waar hij trouwde en twee kinderen kreeg, ons, die wij nu nog in leven zijn.

Deze reis door het leven die ik zojuist heb beschreven, geldt voor de overgrote meerderheid van de Spanjaarden. De reis binnen het nationaalsocialisme begon niet met de inval van de nationaalsocialisten in Frankrijk. Deze mensen kwamen al uit een oorlog die meer dan twee jaar duurde tegen de fascistische regering van Franco, die werd gesteund door Nazi-Duitsland en de Italiaanse fascisten.

De belangrijkste groep Spaanse gedeporteerden - meer dan 70% - waren de Republikeinse strijders die zich inschreven in de compagnieën van het Franse leger, dat in 1940 na de invasie op Frankrijk instortte. Het was de tweede keer dat zij vochten tegen de fascistische barbarij. Als Fransen gevangen genomen, eindigden zij in 1940/1941 als staatlozen in het concentratiekamp Mauthausen.

Een andere groep waren de republikeinen die deelnamen aan het Franse verzet, aan de Maquis, aan de ondersteunende netwerken..., en die uiteindelijk werden gedeporteerd naar verschillende concentratiekampen in het Duitse Rijk. Ze werden vanaf 1942 naar deze lugubere bestemmingen gebracht. Ook naar Neuengamme, waar er naar schatting 750 Spanjaarden waren.

De getuigenissen van de Spanjaarden die in dit kamp zaten zijn zeldzaam. Staat u mij toe enkele woorden met u te delen die Francisco Castillo aan zijn kinderen dicteerde:

"We kwamen eind mei aan in het kamp. Toen brachten ze ons naar een afgelegen commando. De zomer en de herfst waren zwaar, maar de winter was vreselijk vermoeiend. Dat jaar was het vreselijk koud in Duitsland, tot min 20 graden. We moesten om 5 uur 's ochtends opstaan. Zodra we opstonden, moesten we in de rij gaan staan. Gekleed in gestreepte kleren en op klompen moesten we wachten tot ze ons telden en nog een keer telden. Elke ochtend zagen we minstens zeven of acht dode mannen op de grond liggen, dood van de kou, honger en uitputting.

Daarna moesten we twee of drie kilometer lopen naar de fabriek. De bijna stervende, skeletachtige mannen leken te bewegen als machines. Tegenover hen stond de

geraffineerde organisatie van de SS en hun wreedheid. Hun doel was ons te elimineren, ons te vernederen, ons moreel te breken.

In deze situatie van menselijke ondergang was er een grote geest van solidariteit en zelfs een geheime politieke organisatie. Als een van ons mishandeld werd of in de ziekenboeg lag - waar de mannen bijna verhongerden - gaf iedereen wat van zijn eigen soep en probeerden we die naar de zwaksten onder ons te brengen.

Tweemaal werd ik veroordeeld tot 25 stokslagen. Ze sloegen me tot het punt van uitputting. De tweede keer brachten ze me naar de ziekenboeg. Ik lag daar toen ze me evacueerden. Ik ontsnapte en sloot me aan bij een groep kampgevangenen. Vervolgens ontfermde het Sovjetleger zich over ons."

Maar er waren meer gevangenen die wij willen gedenken: de leden van de Internationale Brigades die aan de zijde van ons volk vochten en die Spanje altijd vol emotie in hun hart droegen. Sommigen van hen hebben onze nationaliteit gekregen sinds het begin van de burgeroorlog. Anderen kregen het helaas pas vele jaren later. Het werd hen gegeven door de Spaanse regering in het kader van de eerste wet van de historische herinnering. Wij herdenken hen!

Evenmin vergeten wij de afstammelingen van de duizenden Joden die als gevolg van de antisemitische wetten uit Spanje werden verdreven en over heel Europa werden verspreid. De "Sefardim" die uiteindelijk werden gedeporteerd en zoveel Spanjaarden ontmoetten in de kampen van de nationaalsocialisten. Er zijn veel getuigenissen van onze landgenoten die ontroerd waren toen zij in de kampen Joden tegenkwamen die onze taal spraken. Zij hebben Sefarad, hun zo gemiste Spanje, nooit vergeten! Wij hebben de plicht om hier alle Joodse slachtoffers van de Holocaust te noemen, velen van hen ook onze zusters en broeders. Zij spraken als Spanjaarden en voelden zich als Spanjaarden. Vandaag kunnen hun nakomelingen - als genoegdoening - het Spaanse staatsburgerschap verkrijgen. Wij houden hen in onze herinnering!

Toen de kampen werden bevrijd, was deze bevrijding voor de Spanjaarden nog niet voltooid omdat zij - zoals reeds gezegd - statenloos waren. We mogen niet vergeten dat de triomftocht van de geallieerden een einde maakte aan het fascisme in Duitsland, Italië en de bezette landen, terwijl in Spanje de dictator tot 1975 bleef regeren.

Velen keerden pas veel later terug en een mantel van stilte bedekte elke zweem van vrijheid in Spanje. En zo moesten we gedurende de hele periode van de dictatuur zien te overleven. Zoals de Galicische dichter Ferreiro zei, was het "een lange nacht van steen".

In het Francoïstische Spanje was niemand geïnteresseerd in de kwestie van de gedeporteerden, en toen de democratie langzamerhand haar intrede deed, kwam er ook nog geen herinneringspolitiek.

En na al deze lessen, na zoveel barbaarsheid en zoveel oorlog, moeten we vandaag toezien hoe fascistische bewegingen in Europa, zelfs in ons Spanje, nieuw leven wordt ingeblazen. We zien de kracht van deze golf, omarmd door een deel van de maatschappij.

De waarschuwingen in de verhalen van de Spaanse gedeporteerden in Franse ballingschap, die ons tot nu toe vreemd in de oren klonken en die het gevaar opriepen van het fascisme in Europa in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw, worden nu bewaarheid.

We kunnen niet stoppen. De politiek van de herinnering wordt steeds noodzakelijker, ons wapen is de strijd tegen het vergeten. Een goed voorbeeld is dit gedenkplaats, gebouwd door de stad Hamburg. We spreken er hiermee onze dankbaarheid voor uit.

Vandaag beleven we als gevolg van de Russische inval in Oekraïne een situatie waarover we ons ook moeten uitspreken. Ik ben het eens met wat de voorzitter van de Franse Amicale de Neuengamme vorig jaar in dit forum opmerkte. Wij zijn van mening dat Europa wordt bedreigd en dat het onaanvaardbaar is dat een vrije natie zoals de Oekraïne door Rusland wordt bezet. Het risico is duidelijk en wij moeten ons verenigen in het kader van onze communautaire instellingen.

De Spaanse Amical de Neuengamme zal hier morgen in het gedenkbos een muur inwijden die gewijd is aan de Spaanse verzetsstrijders en de interbrigadisten die als onze zusters en broeders hebben gestreden in de eerste poging om het fascisme terug te dringen.

Tenslotte wil ik op deze tribune de herinnering aan een gedeporteerde brengen, wiens verhaal voor ons allen de historische synthese van ons lijden vertegenwoordigt: Miguel Karner. Hij was een Duitser die het nationaalsocialisme ontvluchtte en in Spanje werkte, Spaans werd en als republikein deelnam aan de oorlog en zich aansloot bij de Internationale Brigades. Na de val van Catalonië ging hij in ballingschap in Frankrijk.

Hij vocht met een groep Spanjaarden in het franse verzet tegen de nationaalsocialisten.

Gearresteerd door de Gestapo, werd hij gedeporteerd naar Neuengamme. Na zijn vrijlating

keerde hij terug naar Frankrijk, naar Carcassonne, en werd lid van de Franse Amicale de Neuengamme en de Vereniging van Spaanse Gedeporteerden.

Hieronder citeer ik enkele woorden van hem uit 1969 die nog steeds en voor altijd van toepassing zijn:

"Wij overlevenden hebben geroepen en gezworen: 'NOOIT MEER'. Laten we niet stilstaan bij haat, maar laten we niet vergeten.... De wereld en vooral de jeugd moet worden geïnformeerd, gealarmeerd. Het fascisme is niet uitgeroeid. De vrede is nog niet gewonnen, er zijn altijd oorlogen. De duif vliegt goed met zijn olijftak naar alle hoeken van de wereld, maar zie, onder zijn vleugels zit vaak de vervloekte munitie verborgen.

Deze oproep [tot vrede] is nog steeds geldig. Hij zou niet alleen door ons gelezen moeten worden, maar door alle mensen, door alle jongeren. Hij zou in alle talen moeten worden vertaald en zijn geluid zou moeten weerklinken in alle uithoeken van de wereld.

Wij wensen allen vrede in de maatschappij, onder de mensen, wensen ons werk, brood en welvaart. Opdat het op een dag, spoedig, zo kan zijn, moeten wij VERENIGD blijven. Laat ons allen nog sterker en vriendschappelijker verenigd zijn, zodat we gelijkwaardigheid bereiken voor alle gedeporteerden en voor de gezinnen.

Eer aan hen die de vrede hebben verdedigd en blijven verdedigen."

Hartelijk dank!

Translation / Übersetzung: Martin Reiter

Claudia Roth

Ik ben blij en dankbaar,

lieve Livia Fränkel,

lieve Natan Grossmann,

lieve Dita Kraus,

lieve Elisabeth Masur-Kischinowski,

lieve Barbara Piotrowska,

om hier vandaag samen met u te zijn. U kwam naar Neuengamme vanuit Warschau, Praag, Stockholm en München, als overlevenden, als ooggetuigen. Sommigen van u zijn hier vele malen teruggekeerd, met uw nabestaanden, met uw kinderen en kleinkinderen. Het was nooit een reis met lichte bagage. Voor de overlevenden betekent herdenken ook een wond openhouden. Ik ben u allen zeer dankbaar dat u dit op u heeft genomen. Ik dank u voor uw komst en voor uw engagement in de afgelopen decennia.

In 78 jaar is hier een plaats van verbondenheid ontstaan, verbondenheid met hen die naar deze plek gedeporteerd zijn, van hun vrijheid zijn beroofd, gemarteld en vermoord, en die deze plek niet meer konden verlaten. Maar er is ook een band ontstaan tussen u, tussen de overlevenden en hun familieleden. Nu is er een plaats op het terrein van de gedenkplaats gewijd aan deze gedachten van samenwerking van de generaties.

Morgen, beste mevrouw Rebollar, zult u samen met andere nabestaanden van overlevende Spaanse oud-gevangenen, leden van de Internationale Brigades, "Rode Spanjaarden" en andere tegenstanders van Franco's regime, een herdenkingsmonument voor uw familieleden inwijden. Dank u voor uw inzet. En bedankt voor uw komst.

Vele wegen leidden naar deze plaats, van ver weg, uit Spanje, uit Oekraïne en Rusland, uit Frankrijk en België, uit Italië en Griekenland, uit Nederland en Denemarken.

Het waren de wegen van meer dan 80.000 mannen en meer dan 13.000 vrouwen die in het concentratiekamp Neuengamme met een gevangenennummer werden geregistreerd. Nog eens 5900 gevangenen werden niet of apart geregistreerd. Minstens 42.900 mensen zijn vermoord in Neuengamme.

Dat de wegen waarlangs zij hier gedwongen werden ons vandaag verbinden, ons opnieuw verbinden - als Europeanen, was alleen mogelijk door de prijs van het herinneren.

Zonder u, de ooggetuigen, was dit niet mogelijk geweest. Het is uw verdienste. En het is onze verantwoordelijkheid om door te geven wat we hebben ervaren.

Hoe dit over generaties en zonder de directe betrokkenheid van ooggetuigen kan worden bereikt, beschreef de Amerikaanse historicus Omer Bartov in een prachtig boek over de geboortestad van zijn familie in Oost-Galicië: Hij was zijn zoektocht laat begonnen. Alle mensen die zich verder terug konden herinneren dan zijn moeder waren al dood. Slechts enkele van de overgebleven familiefoto's waren van een label voorzien. En toch is hij erin geslaagd veel, heel veel te weten te komen over de geschiedenis van de stad die zijn moeder tientallen jaren eerder had verlaten: hij kon overlevenden opsporen, met hun nakomelingen praten, contemporaine getuigenissen vinden.

En uiteindelijk leerde hij nog iets van de geschiedenis van deze stad: dat we allemaal (en ik citeer:).

" slechts schakels zijn in een fragiele maar opmerkelijk duurzame keten van generaties, lotsbestemmingen en strijd waarin historische gebeurtenissen zich onophoudelijk ontfouwen. Wie we zijn en wat we ons herinneren, hoe we onze kinderen opvoeden, wat we zeggen en wat we geloven, wat we liefhebben en wat we verachten - dit alles is te danken aan het samenspel van willekeurige toevalligheden met menselijke daden - onze eigen daden en die van onze voorouders, om goede of slechte redenen, bewust of ondoordacht."

Geschiedenis, zegt Bartov, is in die zin ook altijd familiegeschiedenis, de verre echo van een verloren maar nooit helemaal vergeten tijd.

Alles wat de historicus Omar Bartov hier beschrijft vond ik terug in het multimedialproject van de tentoonstelling #Was Geschiedenis, zegt Bartov, is in die zin ook altijd familiegeschiedenis, de verre echo van een verloren maar nooit helemaal vergeten tijd.

Alles wat de historicus Omar Bartov hier beschrijft vond ik terug in het multimedialproject van de tentoonstelling #Was willst Du tun (Wat wil je doen), in de verslagen van jonge, oudere en oude mensen die de verhalen van hun families naspeuren. De nieuwsgierigheid,

de aarzeling, ook het terugdeinzen voor ervaringen die men liever niet zou willen hebben. Ik heb het kunnen horen en zien. *Willst Du tun (Wat wil je doen)*, in de verslagen van jonge, oudere en oude mensen die de verhalen van hun families naspeuren. De nieuwsgierigheid, de aarzeling, ook het terugdeinzen voor ervaringen die men liever niet zou willen hebben. Ik heb het kunnen horen en zien.

Het project eindigde vorig jaar, maar de tentoonstelling is nog steeds online toegankelijk en stelt videoclips en educatief materiaal ter beschikking. Ik beveel het zeker niet alleen aan omdat het werd gefinancierd door het programma Jongeren Herinneren van het BKM. Ik beveel het aan omdat het een ervaring is, om vooral jongere vrouwen en mannen te zien nadenken over hun eigen geschiedenis door middel van een reeks bijdragen over verschillende historische kwesties. Het project eindigde vorig jaar, maar de tentoonstelling is nog steeds online toegankelijk en stelt videoclips en educatief materiaal ter beschikking. Ik beveel het zeker niet alleen aan omdat het werd gefinancierd door het programma Jongeren Herinneren van het BKM (Federale regeringscommissaris voor Cultuur en Media). Ik beveel het aan omdat het een ervaring is, om vooral jongere vrouwen en mannen te zien nadenken over hun eigen geschiedenis door middel van een reeks bijdragen over verschillende historische kwesties.

Eén zin, uit de mond van een jonge vrouw die probeerde het pad van haar grootvader als Wehrmacht-soldaat door de Sovjet-Unie te reconstrueren, is mij bijzonder helder in het geheugen gebleven. Het is een soort conclusie:

Wat voor haar vooral belangrijk is aan een democratie, zegt ze, is dat we daardoor een maatschappij kunnen ontwikkelen waarin iedereen een plaats heeft, en waarin iedereen wordt geaccepteerd en genomen zoals hij of zij is.

Volgens mij is deze zin niet alleen een nauwkeurige beschrijving van de democratie. Het is ook een uitdrukking van wat herinneringswerk in het beste geval kan bereiken: Verlichting en politieke onderwijs. Deze missie zullen wij blijven voortzetten.

Translation / Übersetzung: Martin Reiter